

КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ ПОМ'ЯКШЕННЯ ДИРЕКТИВІВ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

COMMUNICATIVE TACTICS OF MITIGATING DIRECTIVES IN ENGLISH FICTIONAL DISCOURSE

Деде Ю.В.,

*orcid.org/0000-0002-0701-4216**аспірантка кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Дослідження спрямоване на визначення комунікативних тактик пом'якшення директивів в англomовному художньому дискурсі. Директив тлумачиться як мовленнєвий акт, адресант якого прагне примусити адресата виконати або не виконувати певну дію. Встановлено, що залежно від облігаторності дії, пріоритетності адресанта та вигідності дії для нього директиви можна поділити на прескриптиви, які включають наказ, дозвіл, заборону, інструкцію, розпорядження, замовлення; сугестиви, до яких слід віднести пораду, пропозицію, попередження; реквестиви, які включають прохання, благання, запрошення.

Проаналізовано комунікативні ситуації в художньому дискурсі, в яких директиви набувають пом'якшення: мовці вдаються до мітігативних тактик. Під мітігацією в роботі розуміється комунікативна стратегія, яка передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця відносно адресата з метою зниження ризику виникнення суперечки, згладжування відмови, втрати обличчя, запобігання або усунення конфлікту й підвищення ефективності комунікативних дій.

Встановлено, що персонажі дискурсу ніколи не пом'якшують прескриптиви, оскільки вони мають категоричний характер. Когнітивно-прагматичний аналіз персонажного мовлення в англomовному художньому дискурсі уможливив висновок про те, що для пом'якшення таких двох типів директив як сугестиви та реквестиви персонажі англomовного художнього дискурсу вживають тактики прагматичного парафразування, вибачення, схвалення та часткової згоди. Найбільш частотною виявилася тактика прагматичного парафразування, яка ґрунтується на експлікації директивів через непрямі мовленнєві акти, в яких на фоні експлікованої іллокутивної сили виявляється й інша, тобто в них спостерігається більше змісту, ніж передає їх поверхнева структура, і слухач повинен про це здогадатися.

Ключові слова: директива, прескриптив, сугестив, реквестив, стратегія, тактика, пом'якшення.

The study focuses on the communicative tactics mitigating directives in English fictional discourse. Directive is seen as a speech act, in which the addresser intends to force the addressee to perform or not to perform a certain action. It has been proved that depending on the obligatoriness of the demanded action, the addresser's priority and the expediency of the action for him / her, directives can be divided into prescriptives, that fall into a command, allowance, prohibition, instruction, order; suggestives, including advice, offer, warning; and requestives that are subdivided into requests, pleas, petitions, invitations.

The communicative situations taken from fictional discourse have been analyzed, namely those including mitigated directives, i.e. in which speakers choose mitigation tactics. Mitigation has been defined as a communicative strategy implying mitigating of the speaker's speech behaviour towards the addressee in order to lower the risk of argument, smoothing over a refusal, or losing a face, preventing or ending a conflict, as well as enhancing the efficacy of communicative actions. It has been established that discourse personages never mitigate prescriptives, since they have a categorical nature.

The cognitive-pragmatic analysis of the personage speech in English fictional discourse has enabled the author to draw a conclusion that to mitigate such two types of directives as suggestives and requestives the personages of English fictional discourse employ the tactics of pragmatic paraphrasal, apology, approval and partial agreement. The tactics of pragmatic paraphrasal has turned out to be most commonly used, involving directives' expression by means of indirect speech acts. The latter demonstrate not only explicit illocutionary force, but also some implicit one, that is they have more content that their surface structure expresses, and the listener has to guess that.

Key words: directive, prescriptive, suggestive, requestive, strategy, tactics, mitigation.

Постановка проблеми. Як слушно зазначає Ф.С. Бацевич, у разі неконфліктного спілкування стратегію мовця визначають пошуки «спільної мови», тобто основ діалогічного співробітництва: добір мовних засобів представлення реального стану речей, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників комунікації [1]. Повідомляючи щось, адресант у першу чергу думає про результативність свого повідомлення, тобто про його ефектив-

ності, проте в той же час він враховує різні підходи, які більшою або меншою мірою відповідають умовам протікання конкретної ситуації спілкування. Це дає можливість розглядати мовну комунікацію в аспекті загальної стратегії (з огляду на мету) і конкретної тактики (враховуючи її досягнення).

Не випадково О.С. Іссерс звертає увагу на те, що мовленнєва комунікація є стратегічним процесом, основою для якого є вибір оптимальних мовних ресурсів. Стратегія мовленнєвої поведінки

охоплює всю сферу побудови процесу комунікації, коли метою є досягнення певних результатів [2, с. 181].

Важливу роль у процесі спілкування відіграє пом'якшення, або мітігація, оскільки вона є формою подолання стресу, реалізується здебільшого в певному дискурсі і ґрунтується на когніції [3]. О.О.Селіванова витлумачує мітігацію як комунікативну стратегію, яка передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця відносно адресата з метою зниження ризику виникнення суперечки, згладжування відмови, втрати обличчя, запобігання або усунення конфлікту й підвищення ефективності комунікативних дій [4].

Наступна розвідка присвячена визначенню комунікативних стратегій і тактик, які пом'якшують директиви у персональному мовленні англomовного художнього дискурсу. Директивом вважають клас мовленнєвих актів спонукального типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема типологізації мовленнєвих актів неодноразово привертала увагу лінгвістів, які займаються дослідженнями в області прагматики, семантики і загальної теорії комунікації. Класифікації **директив** (спонукальних мовленнєвих актів) розроблялися з урахуванням **семантичного аспекту**, який ґрунтується на аналізі пропозиційного змісту спонукальних висловлювань (Н.А. Депутатова 2004, О.М. Москаленко 1999, К.Д. Некрасова 2015, О.С. Шатілова 2013, О.Ю. Цветков 2002, Bach & R. Harnish 1979, Huddleston R., Pullum G.K. 2002, G.A. Wierzbicka 1972; 1987); **синтаксичного аспекту**, який передбачає аналіз засобів вираження директиву на синтаксичному рівні (О.В. Богемова 2002, О.І. Власова 2004, Є.І. Григор'єв 2018, В.Є. Йосифова 2017, Л.В. Цурікова 2003, E. Davies 1979, B. Fraser 1974), **комунікативно-прагматичного аспекту**, який передбачає аналіз соціо-лінгвальних і соціо-прагматичних чинників (О.І. Беляєва, Л.А. Бирюліна, Ц. Саранцацрал, О.О. Філатова, Н.И. Формановская, Searle).

Саме комунікативно-прагматичний аспект вимагає дослідження стратегічної настанови адресанта директивного мовленнєвого акту. Специфікою пом'якшення директивності є широке використання непрямих мовленнєвих актів, які активно вивчають такі лінгвісти, як Є.І. Беляєва, Дж. Браун, А. Девідсон, А. Вежбицька, Л.В. Міхайлова, О.Б. Петрова, Р. Рісселада, Дж. Сьорль, Є.І. Філатова, О.С. Шатілова, І.Б. Шатуновський, І.М. Шуляк та інші. Проте ще не складена класифікація комунікативних тактик, які забезпечують пом'якшення директив.

Отже, актуальність запропонованої роботи зумовлена зацікавленістю сучасних лінгвістичних досліджень у виявленні релевантних інструментів реалізації цілей комунікативного процесу для впливу на свідомість і поведінку співрозмовників.

Формулювання цілей статті. Запропонована розвідка присвячена визначенню комунікативних стратегій і тактик, які пом'якшують директиви у персональному мовленні англomовного художнього дискурсу. Відповідно до поставленої мети стаття передбачає вирішення таких завдань:

1) розглянути класифікації директив у теорії мовленнєвих актів;

2) проаналізувати когнітивно-комунікативні механізми реалізації

пом'якшення директив в англomовному художньому персональному мовленні;

3) надати власну класифікацію комунікативних тактик реалізації пом'якшення директив.

Матеріалом дослідження слугували 215 мовленнєвих епізодів вираження комунікативного пом'якшення персонажами літературного дискурсу, виокремлені методом суцільної вибірки з художніх творів англomовних авторів ХХ – ХХІ століть обсягом 12 100 сторінок.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Дж. Сьорля, директива є таким мовленнєвим актом, який «є спробою з боку мовця домогтися того, щоб слухач щось зробив» [5, с. 182]. Спонукальне висловлювання може слугувати для вираження наказу, прохання, поради та інших найрізноманітніших спонукальних інтенцій [6].

Згідно з Дж. Сьорлем, клас директивних мовленнєвих актів відрізняється від інших актів тим, що їх іллокутивна ціль полягає у спробах із боку мовця «домогтися, щоб слухач щось зробив» та тим, що бажання або потреба виступають як виражений психологічний стан [5, с. 182]. Отже, директив – це мовленнєвий акт, адресант якого прагне примусити адресата виконати або не виконувати певну дію.

Директивам властива прагматична ситуація, коли відправник повідомлення хоче, щоб адресат (не) виконав якусь вербальну або невербальну дію. Для досягнення позитивного перлокутивного ефекту перший інтерактант закликає до волі або до почуттів, апелює до розуміння другого. На думку А. Вежбицької, значення директивів зводяться до “wanting to cause you do it” [7, с. 128]. Конкретні «спроби» ініціатора дії можуть мати такі значення, як “I want you to do X”, “I want you to cause X happen”, “I want people here to do these things (X)”, “I want you to cause X for me”, “I want you to say what you think about it” та інші [8].

Вчені класифікують директиви на підгрупи за різними ознаками. Однією з найбільш цінних відносно позначення соціальних і прагматичних характеристик директив є класифікація Є.І. Філатової. Вона виокремлює декілька факторів для визначення типів спонукальних ситуацій, таких як фактор свободи у адресата (категоричні, некатегоричні директивні мовленнєві акти), фактор інтересу (суттєва чи несуттєва дія в інтересах адресанта, адресата); фактор статусу (статус адресанта нижчий або вищий за статус адресата, статус комунікантів не важливий); фактор виконавця (хто виконує дію: адресат, адресант, обидва комуніканти, адресат та інші особи); фактор нормативності (нормативні директивні мовленнєві акти, при яких адресант спирається на норми (моральні, юридичні та інші), ненормативні директивні мовленнєві акти); фактор середовища (суттєвий – мовленнєвий акт, які вживається в офіційному середовищі, або несуттєвий) [9, с. 101].

До спонукальних мовленнєвих актів О.Б. Петрова відносить наказ, прохання, благання, запрошення, розпорядження, пораду, дозвіл, заборону, заповіт, переконання, вимогу, інструкцію, пропозицію, розпорядження, замовлення, вимогу, команду, повчання, вимушення, заклинання, рекомендацію, запит поради, запит дозволу, умовляння, заклик, вказівку [10].

Підгрунтям класифікації Є.І. Беляєвої слугують три ознаки: облігаторність дії, пріоритетність мовця та вигідність дії для мовця. На цих підставах директиви поділяють на три групи:

1) *прескриптиви* (пріоритетність позиції адресанта, облігаторність виконання дії для адресата): наказ, дозвіл, заборона, інструкція, розпорядження, замовлення;

2) *сугестиви* (пріоритетність адресанта, необлігаторність і бенефактивність дії для адресата): порада, пропозиція, попередження;

3) *реквестиви* (пріоритетність адресата, необлігаторність дії та бенефактивність для адресанта): прохання, благання, запрошення [11].

Так, у прагматичній ситуації прохання дії, до якої мовець закликає слухача, є вигідною для першого інтерактанта, але не має пріоритетності при впливі на іншого. Крім того, виконання цієї дії не є обов'язковою для слухача. Адресат має право, як зазначає Є.І. Беляєва, «відповідати» або «не відповідати» на прохання. При пораді (наприклад, в разі прохання поради) мовець має пріоритет, оскільки володіє більшим досвідом або знанням. Тому адресату вигідно виконання дії, до якої його закликає адресант, але ця дія не є для першого інтерактанта облігаторною. Запрошення ж

входить, за класифікацією Є.І. Беляєвої, до групи реквестивів на тій підставі, що дія є вигідною для мовця, але він не має пріоритету, а виконання дії є необов'язковим для адресата.

Спираючись на класифікацію Є.І. Беляєвої, автор розглядає, якими комунікативними тактиками керуються персонажі англомовного художнього дискурсу для пом'якшення таких двох типів директив як *сугестиви* та *реквестиви* (адже прескриптиви зазвичай не пом'якшують через їх наполегливий характер).

Загалом пом'якшення директив здійснюється експліцитно та імпліцитно. Перш за все пом'якшення директив відбувається шляхом вживання непрямих мовленнєвих актів, у яких на фоні експлікованої іллокутивної сили виявляється й інша, тобто в них спостерігається більше змісту, ніж передає їх поверхнева структура, і слухач повинен про це здогадатися. Подібне варіювання іллокутивної функції формованого в процесі інтеракції висловлювання Д. Вундерліх називає *прагматичним парафразуванням* [12, с. 87], яке може пояснюватися як своєрідним стилем спілкування одного або декількох комунікантів, так і загальними нормами мовленнєвої поведінки в певних ситуаціях спілкування.

Дж. Сьорль зазначає, що з огляду на прийняті правила ввічливості для директивних висловлювань у мовленнєвому спілкуванні часто буває недоречним використання прямих або експліцитних форм [13, с. 201]. Отже, спираючись на термінологію Д. Вундерліха, автор вважає, що для пом'якшення директив персонажі англомовного художнього дискурсу, перш за все, вживають тактику *прагматичного парафразування*. Ця тактика є характерною для сугестивів і реквестивів. Автор наведе приклад прохання (реквестиву):

The phone judders inside my pants again. I have to answer. It might be the office.

“Um you know, I’m reaching a bit of an intimate moment right now”. I give Maya a significant look. “Maybe you could uh leave the room?” Suspicion snaps into Maya’s eyes [14, с. 4].

Наступні приклади ілюструють непряму пораду (сугестив) як тактику прагматичного парафразування:

1) *“This is big business, you see”, said Heather naively. “Mr. Ionides has hotels all over the place. He says if we’re good workers, he’ll even give us a chance of working in one of his foreign hotels”.*

“I would be careful if I were you,” said Hamish, “and try to get some sort of written agreement [15, с. 78].

2) *My eye falls on a duster and can of Pledge, sitting on a side table. She must have been in the middle*

of cleaning when I rang. **“I wouldn’t use those dust-ers if I were you”**, I add politely. **“I can recommend some better ones”** [14, с. 134].

Слід зазначити, що у вибірці тактика прагматичного парафразування виявилася найбільш частотною.

Когнітивно-прагматичне дослідження персонажного мовлення художнього дискурсу також свідчить про те, що пом’якшення директив відбувається і за допомогою *тактики вибачення*. Як слушно вказує Т.Г. Рабенко, висловлювання-вибачення входять до класу ритуальних висловлювань, об’єднаних загальною комунікативною метою – регуляцією міжособистісних відносин: адресат негативно оцінює поведінку мовця і вважає, що інший учасник ситуації несе відповідальність за його негативний стан. Відповідно до етикету мовець, який свідомо чи несвідомо ініціює негативну дію, повинен вибачитися [16, с. 37]. Вживання тактики вибачення наявні в таких проханнях (реквестивах):

1) *The door opened just as they arrived on the step. Fred, as dainty as ever, was wearing an emerald-green smock over white linen shorts, and her feet were bare. Her toenails were painted emerald green. Trish looks at me in surprise. “What’s your name?”*

“Samantha”, I explain. “I’m so sorry to bother you, but I had the most terrible headache...” [14, с. 37].

2) *“Really sorry to trouble you again”, began Agatha, “but I wanted to ask you some more questions”* [17, с. 74].

Пом’якшення директив також відбувається шляхом вживання *тактики схвалення*. Відомо, що інтенції позитивно-оцінних висловлювань не вичерпуються наміром повідомити свою позитивно-оцінну думку про предмет і створити позитивне емоційне тло, а характеризуються також прагненням регулювати поведінку адресата, створити з ним контакт, гармонійні взаємини, дотриматися комунікативного ритуалу [18, с. 8].

Автор ілюструє вживання тактики схвалення для пом’якшення реквестиву та сугестиву:

– “Has Guy mentioned, we want you on a corporate shooting weekend in September? Up in Scotland; should be fun”.

“Right. Um, yes, that sounds great”. I rub my nose. “The only thing is, I’m trying to keep some weekends free keep a bit of balance in my life” [14, с. 159] (прохання (реквестив);

– “It’s quite a nice evening”, said Mrs. Bloxby. “I’m sure you would rather sit in the garden and have a cigarette, Mrs. Raisin”.

“Great. Just so long as one of the army of British snoops doesn’t leap out from behind a gravestone in the churchyard” [17, с. 72] (попередження (сугестив);

– Agatha phoned her friend Sir Charles Fraith. “Where are you?” he asked. “In Istanbul”.

“Great city, Aggie, but you’re supposed to be taking a rest. Wouldn’t a beach holiday have been better?” [там само, с. 122] (порада (сугестив).

Для пом’якшення директив персонажі англійського художнього дискурсу також вживають *тактику часткової згоди*, про що свідчать два таких попередження (сугестиви):

– “Well, something red wi’ alcohol in it”. He turned to Hamish. “Man, I’m tired. Give me a bed for the night?”

“Yes, but you’re not getting any of my clean underwear [19, с. 58].

– “Can’t we phone from here?” Agatha asked James.

“Yes, but too expensive” [20, с. 49].

Висновки. Отже, директив автор вважає мовленнєвим актом, адресант якого прагне змусити адресата виконати або не виконувати певну дію. Залежності від облігаторності дії, пріоритетності адресанта та вигідності дії для нього директиви поділяють на *прескриптиви*, до яких відносять наказ, дозвіл, заборону, інструкцію, розпорядження, замовлення; *сугестиви*, до яких відносять пораду, пропозицію, попередження; *реквестиви*, які поділяють на прохання, благання, запрошення.

За винятком прескриптивів, які мають категоричний характер, директиви в художньому персонажному мовленні зазвичай набувають пом’якшення: мовці вдаються до мітїгативних тактик. Специфікою пом’якшення директивності є широке використання непрямих мовленнєвих актів, що автор пропонує вважати тактикою *прагматичного парафразування*. Для пом’якшення таких двох типів директив як сугестиви та реквестиви персонажі англійського художнього дискурсу також вживають *тактики вибачення, схвалення та часткової згоди*.

Перспективою дослідження автор вважає аналіз комунікативних тактик пом’якшення констативів в англійському художньому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 343 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 284 с.
3. Allwood J. Some comments on Wallace Chafe’s – How Consciousness Shapes Language. *Pragmatics and Cognition*, 1996. № 4 (1).

4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
5. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986а. Вып. XVII: Теория речевых актов. С. 170–187.
6. Risselada R. Imperatives and other directive expressions in Latin: A study in the pragmatics of a dead language. Amsterdam, 1993. 349 p.
7. Wierzbicka A. Semantic primitives. Frankfurt/M : Athenaum, 1972. 235 p.
8. Wierzbicka A.A. Sematic metalanguage Wierzbicka A. English act verbs: A semantic dictionary. Sydney, 1987. 397 p.
9. Филатова Е.А. Побудительные высказывания как речевые акты в современном русском языке : дис. канд. филол. наук. Москва : МГУ, 1997. 253 с.
10. Петрова Е.Б. Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике. *Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Воронеж, 2008, № 3. С. 124–133.
11. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. 168 с.
12. Wunderlich D. Arbeitsbuch Semantik. Konigstein/Ts. : Athenaum, 1980. 368 s.
13. Серль Дж. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986б. Вып. ХУП : Теория речевых актов. С. 195–222.
14. Kinsella S. The Undomestic Goddess. London : Transworld Digital, 2009. 432 p.
15. Beaton M.C. Death of a Dustman. London : C & R Crime, 2009. 290 p.
16. Рабенко Т.Г. Извинение: речевые тактики жанра и средства их языковой реализации. *Гуманитарный вектор*. № 4. Чита : Изд-во ЗГУ, 2012. С. 83–89.
17. Beaton M.C. Death of a Poison Pen. London : C & R Crime, 2009. 268 p.
18. Bigunova N. Cognitive pragmatic regularities in communicative manifestation of positive evaluation. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. Trnava : University of SS Cyril and Methodius in Trnava, 2019, IV (1), 2019. P. 2–46.
19. Beaton M.C. Agatha Raisin and the Witch of Wyckhadden. London : St. Martin's Press, 1999. 208 p.
20. Beaton M.C. Agatha Raisin and the Terrible Tourist. London : C & R Crime, 2012. 290 p.